

**IKKI TILLI MUHITDA TIL INTERFERENSIYASI: PSIXOLINGVISTIK
MEXANIZMLAR VA METODIK YECHIMLAR**

Abdulhamidova Latofat Baxrom qizi

Termiz iqtisodiyat va servis universitetining xorijiy til va adabiyot yo'nalishi
magistranti

Email: latofatabdulhamidova01@gmail.com

Ilmiy rahbar : f.f.f.d. (PhD) **Safarova Farida Narmuratovna**

ANNOTATSIYA Ikki tilli (bilingv) muhitda muloqot qiluvchi shaxsning nutqida uchraydigan til interferensiyasi — bu bir til birliklarining (fonetika, leksika, grammatika, pragmatika) ikkinchi tilga ko‘chishi natijasida yuzaga keladigan og‘ishlar majmuasidir. Interferensiya ko‘pincha “xato” sifatida talqin qilinadi, ammo psixolingvistika nuqtayi nazaridan u bilingv ongda parallel faollashuv, raqobat va nazorat mexanizmlarining tabiiy oqibatidir. Tadqiqotning maqsadi: (1) interferensiyaning asosiy psixolingvistik mexanizmlarini (neselectiv leksik kirish, inhibitsion nazorat, konflikt monitoring, ishchi xotira yuklamasi, intertil fenomeni) empirik dalillar asosida tavsiflash; (2) interferensiya yuzaga kelish sharoitlarini “muloqot konteksti” (bir tilli rejim, ikki tilli rejim, zich kod-almashuv) bilan bog‘lash; (3) ta’lim amaliyoti uchun metodik yechimlar paketini (diagnostika, kontrastiv yondashuv, focus on form, og‘zaki tuzatish, translanguaging, metalingvistik kompetensiya, nazoratni mashq qildirish) asoslab berish. Maqolada meta-tahlil va ko‘p takrorlangan tajriba natijalaridan foydalanildi: bilingv leksik “defitsit” masalasida 130 tadqiqotdan 478 effekt o‘lchovini qamrab olgan meta-analitik xulosalar, til switching xarajatlari bo‘yicha klassik eksperimental dalillar hamda ikkinchi tilni tushunishda ona tilining “ongsiz” faollashuvi haqida neyrofiziologik (ERP) ko‘rsatkichlar tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, interferensiyani kamaytirish faqat “taqiqlash” bilan emas, balki bilingv nazorat tizimini didaktik jihatdan to‘g‘ri boshqarish, ijobiy transforni kuchaytirish va o‘quvchi e’tiborini zarur formal belgilarga o‘z vaqtida yo‘naltirish orqali samarali kechadi.

KALIT SO‘ZLAR bilingvizm, til interferensiyasi, cross-linguistic influence, inhibitsion nazorat, switching cost, intertil (interlanguage), metalingvistik ong, focus on form, translanguaging, tuzatish (corrective feedback).

KIRISH

Zamonaviy ta’lim va mehnat bozori sharoitida ikki va undan ortiq tillarda muloqot qilish odatiy holga aylanmoqda: akademik harakatchanlik, migratsiya, onlayn kontent va kasbiy kommunikatsiya bilingv amaliyotni kuchaytirdi. Bunday sharoitda “til

interferensiyasi” masalasi faqat lingvistik “xatolar” ro‘yxati emas, balki o‘qitish metodikasining markaziy muammolaridan biri sifatida ko‘riladi: interferensiya o‘quvchining nutqiy aniqligi (accuracy), ravonligi (fluency) va moslashuvchanligini (flexibility) bir vaqtda boshqarishga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi.

Terminologik jihatdan interferensiya ko‘pincha “cross-linguistic influence / transfer” doirasida izohlanadi. Odlin transforni shunchaki qoidani ko‘chirish emas, balki o‘rganilayotgan tilda ishlab chiqilayotgan bilim va ko‘nikmalarga oldingi til tajribasining tizimli ta’siri sifatida talqin qiladi; bu ta’sir ijobiy (yordam beruvchi) ham, salbiy (xalaqit qiluvchi) ham bo‘lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, interferensiya — salbiy transferning ko‘rinishi, ammo uning ildizida bilingv ongda tillarning “ajratilgan” emas, balki ko‘pincha parallel faol holatda ishlashi yotadi.

Psixolingvistika sohasida bilingv tilni qayta ishlash bo‘yicha asosiy g‘oya shundan iboratki, tinglash yoki o‘qish paytida ham, gapirish rejalashtirilganda ham ikki til birliklari neselectiv tarzda faollashishi mumkin. Masalan, ikkinchi tilda (L2) matnni “faqat L2” sharoitida tushinishda ham ona tilidagi (L1) ekvivalentlar yashirin ravishda ishga tushishi neyrofiziologik dalillar bilan ko‘rsatilgan: ERP tajribalarida L2 o‘qish jarayonida L1dagi takrorlanish effekti bilan mos keluvchi modulyatsiyalar aniqlangan, bu esa ona til faollashuvi ongli tarjimasiz ham sodir bo‘lishini anglatadi.

Boshqa tomondan, interferensiya faqat “aralashuv” emas: bir qancha holatlarda tillararo o‘xshashlik (masalan, kognatlar) leksik kirishni tezlashtiradi, ya’ni ijobiy transfer yuz beradi. Demak, muammo “ikki til bir-biriga xalaqit beradi” degan soddalashtirilgan tasavvurda emas, balki qachon, qaysi sharoitda va qaysi darajada (fonologik, leksik, sintaktik, semantik) raqobat kuchayishi va uni boshqarish mexanizmlari qanday ishlashida. Bilingv nazorat nazariyalari bu yerda muhim: masalan, “adaptive control hypothesis” muloqot konteksti (bir tilli rejim, ikki tilli rejim, zich kod-almashuv) turlicha bo‘lgani uchun konflikt monitoring, interferensiyani bostirish, signalni aniqlash, switching kabi jarayonlar ham turlicha darajada talab etilishini asoslaydi.

Interferensiya masalasini metodik jihatdan dolzarb qiladigan yana bir sabab — “bilingvizm xarajatlari” haqidagi bahslar. Keng tarqalgan stereotiplardan biri: bilingvlar lug‘at boyligida doimiy “orqada qoladi”. Biroq so‘nggi yirik meta-tahlil (130 tadqiqot, 478 effekt o‘lchovi) natijalari bu masalani ehtiyotkor talqin qilish zarurligini ko‘rsatadi: kuzatilgan “leksik defitsit”ni bevosita bilingvizmning o‘zi bilan izohlab bo‘lmaydi; bir vaqtning o‘zida ikki tilni erta o‘zlashtirganlar (simultaneous bilinguals) ko‘pincha defitsit ko‘rsatmaydi, ketma-ket bilingvlarda esa farq ko‘proq dominant bo‘lmagan til va vazifa turiga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Demak, metodik yechimlar “bilingvizm muammo” degan yondashuvdan ko‘ra, “bilingv tizimni to‘g‘ri boshqarish” logikasiga tayangani ma’qul.

Ushbu maqola aynan shuni maqsad qiladi: interferensiyani psixolingvistik mexanizmlar bilan izohlash va shu mexanizmlarga mos, dalillarga tayangan ta'lim yechimlarini taklif etish.

Materiallar va metodlar

Maqola integrativ adabiyot tahliliga (integrative review) asoslangan: psixolingvistika, kognitiv neyrofan, qo'llanma lingvistika va didaktika kesishmasidagi empirik tadqiqotlar hamda meta-tahlillar tanlab olindi. Tanlovda uch turdagi manbalar ustuvor qo'yildi.

Birinchi, bilingv til nazorati va raqobat mexanizmlarini tushuntiruvchi nazariy modellarga tayangan empirik maqolalar: adaptiv nazorat (konflikt monitoring va interferensiyani bostirish), til switching xarajatlari va inhibitsiya bilan bog'liq izohlar. Ikkinchi, bilingv tushunish va leksik kirishning neselectivligini ko'rsatadigan tajribalar: L2ni "faqat L2" kontekstida qayta ishlashda ham L1 faollashuvi (ERP dalillari) va tarmoqli-interaktiv tushunish modellari. Uchinchi, ta'lim amaliyotiga bevosita aloqador bo'lgan umumlashtiruvchi ishlar: og'zaki tuzatish (corrective feedback) bo'yicha meta-tahlil, grammatika va formaga yo'naltirilgan o'qitish (focus on form) bo'yicha kritik sharhlar hamda explicit/implicit instruksiya ta'siri haqidagi meta-analitik xulosalar.

Tahlil protsedurasi uch bosqichda olib borildi: (1) interferensiya "qayerda yuz beradi?" savoliga ko'ra darajalarga ajratildi (fonologik-leksik-morfosintaktik-pragmatik); (2) "nega yuz beradi?" savoli bo'yicha mexanizmlar xaritalandi (parallel faollashuv, raqobat, inhibitsiya, monitoring, xotira bog'lanishlari); (3) "qanday kamaytiriladi?" savoli bo'yicha didaktik yechimlar mexanizmlarga moslashtirildi (diagnostika, kontrastiv anglash, e'tibor boshqaruvi, tuzatish strategiyalari, translanguaging va nazoratni mashq qildirish).

NATIJALAR

Tahlil natijalari interferensiyani yuzaga keltiruvchi beshta asosiy psixolingvistik blokni ajratishga imkon berdi.

1. **Neselectiv leksik kirish va parallel faollashuv.** Bilingv tinglash/o'qish jarayonida akustik yoki grafemik signal bir vaqtning o'zida ikkala til tizimida ham mos nomzod birliklarni "uyg'otishi" mumkin. Buni tarmoqli-interaktiv yondashuvlar tushuntiradi: tushunish tarmog'ida fonologik va leksik darajadagi birliklar raqobatlashadi, kontekst esa ushbu raqobatni kuchaytirishi yoki susaytirishi mumkin. Eng muhim empirik dalillardan biri shuki, L2 "faqat L2" sharoitida berilganda ham L1ga bog'liq yashirin faollashuv kuzatiladi; demak, interferensiya ko'pincha ongli "tarjima"ning natijasi emas, balki avtomatik ishlov berishning yon mahsulidir.

2. **Inhibitsion nazorat va til switching xarajatlari.** Bilingv gapiruvchida maqsad tilni tanlash “faqat faollashtirish” emas, ko‘pincha raqib tilni vaqtincha bostirishni ham talab qiladi. Klassik switching tajribalarida til almashganda javob vaqti sekinlashishi (switching cost) doimiy kuzatiladi; bundan ham qiziqroq tomoni — xarajatlarning asimmetriyasi: ko‘pincha kuchliroq (dominant) tilga qaytish zaifroq tilga o‘tishdan ham qimmatroq bo‘lib chiqadi, chunki zaif tilni ishlatish jarayonida kuchli til faol bostirilgan bo‘ladi va bu bostirish izlari keyingi sinovda “salbiy priming” sifatida saqlanib qoladi. Shuningdek, inhibitsion nazorat qobiliyati yuqori bo‘lgan ko‘p tillilarda switching xarajatlari kamayishi mumkinligi individual farqlar yondashuvida ko‘rsatilgan (masalan, Simon task ko‘rsatkichlari bilan switching cost bog‘liqligi).

3. **Konflikt monitoring va muloqot konteksti.** Interferensiyaning kuchi vazifa “qanday muloqot muhitida” bajarilayotganiga bog‘liq. Adaptiv nazorat gipotezasi dual-language kontekstda (bir vaziyatda ikki til navbatma-navbat kerak bo‘ladigan holat) konflikt monitoring, relevant signalni aniqlash (salient cue detection), switching va interferensiyani bostirish jarayonlari ko‘proq jalb etilishini ta’kidlaydi. Bu natija metodik jihatdan muhim: sinfda to‘liq “faqat L2” talabini doimiy qo‘yish bilan real hayotdagi dual-language sharoit o‘rtasida tafovut paydo bo‘lsa, o‘quvchi nazorat strategiyalarini “ko‘chira olmasligi” ehtimoli ortadi.

4. **Xotira bog‘lanishlari va konseptual vositachilik (RHM).** Ikkinchi til lug‘ati ongda L1 bilan turlicha bog‘lanadi: boshlang‘ich bosqichlarda L2 birliklar ko‘pincha L1 orqali konseptga ulanadi (shuning uchun tarjima “osonroq”), malaka oshgani sari L2ning konseptual vositachiligi kuchayadi. Bu dinamikani “Revised Hierarchical Model” asosli tarzda yoritadi va tarjima yo‘nalishlaridagi asimmetriyalarni (L1→L2 va L2→L1) malaka, foydalanish chastotasi va semantik bog‘lanish kuchi bilan izohlash imkonini beradi. Natija shuki, interferensiyani kamaytirish faqat qoidani yodlatish emas; L2ning konsept bilan bevosita bog‘lanishini kuchaytiradigan mazmunli ishlatish (meaningful use) ham zarur.

XULOSA Maqola interferensiyani bilingv ongdagi parallel faollashuv va nazorat tizimi bilan izohlovchi psixolingvistik dalillarni umumlashtirdi. L2ni tushunishda L1ning ong ostida faollashishi, til switchingda xarajatlarning asimmetriyasi, inhibitsiya izlarining saqlanishi va muloqot kontekstiga mos adaptiv nazorat jarayonlari interferensiyani “tasodifiy xato” emas, balki tabiiy kognitiv oqibat sifatida ko‘rsatadi. Metodik yechimlar shu mexanizmlarga mos qurilganda samaraliroq bo‘ladi: diagnostika va kontrastiv anglash orqali “qaysi qatlamda” og‘ish borligi aniqlanadi; focus on form va explicit/implicit muvozanati orqali e’tibor zarur belgilarga bog‘lanadi; tuzatish strategiyalari intertilni qayta qurishga xizmat qiladi; tartibli translanguaging va boshqariladigan switching mashqlari esa bilingv nazoratni real muloqot talablariga mos rivojlantiradi. Natijaviy tavsiya shuki: interferensiyani

kamaytirishning eng ishonchli yo‘li — L1ni “dushman” sifatida siqib chiqarish emas, balki L1–L2 tizimlararo bog‘lanishlarni ongli boshqarish, ijobiy transferdan foyda olish va salbiy transfer ehtimolini didaktik dizayn orqali pasaytirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Green, D. W., & Abutalebi, J. (2013). *Language control in bilinguals: The adaptive control hypothesis*. Journal of Cognitive Psychology.
2. Thierry, G., & Wu, Y. J. (2007). *Brain potentials reveal unconscious translation during foreign-language comprehension*. PNAS.
3. Meuter, R. F. I., & Allport, A. (1999). *Bilingual Language Switching in Naming: Asymmetrical Costs of Language Selection*. Journal of Memory and Language.
4. Bahramovna, Y. S. (2022). Etymological And Semantic Analysis Of Clothing Names In Different Systemic Languages. Web Of Scientist: International Scientific Research, 83-88.
5. Bahromovna, Y. S. (2021). Thematic Division of Clothing Names in English and Uzbek. European Journal Of Innovation In Nonformal Education, 1(2), 61-62.